

Beck Attila¹

Hadügyi átalakulás a germán népeknél a római császárkor és a kora középkor időszakában

Military Transformation Among Germanic Peoples During the Age of Roman Empire and the Early Middle Ages

Absztrakt

A római császárkor és a kora középkor folyamán a germán népeknél egy hosszú átalakulás keretében megváltoztak, illetve jelentősen átalakultak a hadviselési szokások. A változást elsősorban az mozgatta, hogy a Nyugatrómai Birodalom bukásáig három nagy hadikultúra létezett egymás mellett: a germán, a római és sztyepei, amelyek között időről időre háborúk, fegyveres konfliktusok robbantak ki, és amelyek egymás fejlődésére is hatottak. Dolgozatomban azt a folyamatot mutatom be, hogy a germánok milyen hadviselési elemeket vettek át a másik két hadikultúrától, és hogyan alkalmazták azokat. Az ezen elemek összességéből kialakult hadviselés alapjául szolgált a későbbi középkori hadművészetnek.

Kulcsszavak: középkori hadviselés, hadügyi átalakulás, középkori történelem, germán népek, Római Birodalom

Abstract

During the Roman imperial period and the early Middle Ages, the Germanic peoples underwent a long process of military transformation, in which their warfare habits

¹ Régész, Aquincumi Múzeum és Régészeti Park, e-mail: beck.attila@uni-nke.hu

changed or were significantly transformed. This change was primarily driven by the fact that until the fall of the Western Roman Empire, three great military cultures coexisted: the Germanic, the Roman and the Steppian, between which wars and armed conflicts broke out from time to time and which influenced each other's development. In my thesis, I will describe the process by which the Germanic peoples adopted and applied the elements of warfare from the other two war cultures. The sum of these elements resulted in a form of warfare that formed the basis of medieval warfare.

Keywords: medieval warfare, military transformation, medieval history, Germanic peoples, Roman Empire

Bevezetés

A Kr. u. 5. század második felében Európa térképe és hatalmi viszonyai jelentős változáson estek át. A két, korábban egymással rivalizáló és harcoló katonai és politikai hatalom, a Nyugatrómai Birodalom és a hun birodalom megszűnt. Közös vonásuk volt, hogy területükön nagy számban éltek germán népek vagy úgynevezett *foederati*²-ként, vagy alattvalóként, és aktívan részt vettek mindkét állam politikai életében és katonai vállalkozásaiban. A század második felében a nyugatrómai és a hun központi hatalom meggyengült, és ez lehetőséget biztosított a germánoknak, hogy függetlenné váljanak, sorsukat a saját kezükbe vegyék, és önálló államokat, királyságokat hozzanak létre. Attila hun király³ halálával az utódai között viszály tört ki a hatalomért, ami esélyt kínált arra Ardarich gepida királynak,⁴ hogy a hun fennhatóságtól megszabaduljon. A gepida⁵ uralkodó 455-ben a Nedao folyó⁶ menti csatában döntő vereséget mért a hunok és szövetségeseik seregére.⁷ A Nyugatrómai Birodalom nem sokkal élte túl riválisa bukását, 476-ban a szkír Odoaker⁸ germán hadúr, aki addig a rómaiakat szolgálta, leváltotta a nyugatrómai császárt, Romulus Augustust,⁹ majd seregei élén átvette Itáliában a hatalmat.

Az újonnan létrejött királyságokban a megtelepülő germán népek fokozatosan társadalmi, nyelvi, vallási átalakuláson mentek keresztül, és ezen változások közül a hadviselés sem maradt ki. A germán seregek hadakozási szokásai fokozatosan megváltoztak, ha különböző mértékben is, de jelentősen hatottak rájuk a római és a sztyeppei nomád hadviselési elemek. Az ezen impulzusok következtében létrejött hadművészet a germán alapok mellett jelentős római és sztyeppei elemeket adoptált, és később alapjául szolgált a középkori hadviselésnek. Dolgozatom célja a kora középkorban végbement hadügyi átalakulás bemutatása, ismertetése a germánoknál.

² Hadi szolgálatra kötelezett szövetségesek a Római Birodalom határán belül.

³ Attila (ural. 434–453), a hun birodalom uralkodója.

⁴ Ardarich (ural. 447–455) gepida király.

⁵ A gótokkal rokon, keleti germán nép, 455 és 568 között a Kárpát-medence keleti részén erős királyságot hoztak létre.

⁶ Folyó, amelynek pontos helye nem ismert, csak Jordanes, a gót történetíró említi. 454-ben az Ardarich vezette gepidák és szövetségeseik itt győzik le a hunokat és szövetségeseiket.

⁷ BÓNA et al. 1993: 6.

⁸ Odoaker (ural. 476–493) szkír származású germán hadúr, aki Romulus Augustust lemondatta, és Itália és a szomszédos területek királyává vált.

⁹ Romulus Augustus, a Nyugatrómai Birodalom utolsó császára, 476-ban Odoaker megfosztotta trónjától.

A hadtörténelmi kutatás a késő középkor és a kora újkor folyamán bekövetkezett hadügyi forradalom kapcsán több lehetséges modellt és elméletet állított fel ennek a változásnak a bemutatására. A két korszak hadügyi átalakulásának menete nem egyezik meg teljesen egymással, de hasonlóságok kimutathatók, megfigyelhetők.

Geoffrey Parker brit történész véleménye szerint az európai országokban végbenő kora újkori hadügyi forradalom egy nagyobb egységként kezelendő, amelynek a fejlődés szempontjából több vetülete volt. Az egyik ilyen a haditechnika fejlődése folyamán az egyre hatékonyabbá váló tüzérségek megjelenése volt, amelyek jelentős mértékben átalakították az akkori hadviselést. Ezek az eszközök egyaránt elterjedtek kézfegyverként és tüzérségi eszközként is. A tüzérség fejlődése maga után vonta az ostromtechnika és a tengeri hadviselés változását, hatásosságának növekedését. Az újfajta tüzérő hatására módosult a várak és erődök építése, és az új mód *trace italienne* néven vált ismertté. A hadügyi forradalom azonban nem csupán az új innovációk megjelenését és elterjedését jelentette. A kézi tüzérségek megjelenése megváltoztatta a gyalogság taktikai eszköztárát, jelentőségét növelte. A korszakban a több sorban felálló muskétások, akik együttműködtek a zárt rendben harcoló pikásokkal, a korszak csatáinak fontos tényezőivé váltak. A lovasság dominanciája megszűnt, de továbbra is lényeges fegyvernem maradt. A nyugat-európai államok lovassága ebben a korszakban a rohamok helyett a kézi tüzérségek használatát helyezte előtérbe, megjelenik a csataterén az úgynevezett *caracole*, amely során a lovasság nem bocsátkozott közelharcba, hanem lövészgyereket használt az ellenség megsemmisítésére. A taktika változása mellett a seregek felépítése és létszáma is változott. A feudális alapon szerveződő középkori hadseregek átalakultak, helyüket a zsoldosokból álló, professzionális fegyveres erők vették át. Az új típusú haderőknél megfigyelhető a létszám nagymértékű emelkedése, illetve elmozdulás egy állandóan készenlétben lévő ármádia irányába, amely gyakorlatozással és a fegyelem megerősítésével növelte ütőképességét. Hasonló fejlődési utat járt be a tengeri flotta is. Mindez azt vonta maga után, hogy az állam központi hatalma a katonai erő révén megerősödött, így képessé vált hadaknak és háborúknak a finanszírozására.¹⁰

A hadügyi reform menetéről és természetéről másképp vélekedik Clifford J. Rogers. Az egyesült államokbeli történész Geoffrey Parker álláspontjával szemben elméletében rámutatott arra, a hadügyi reform nem egyetlen nagy egységként kezelendő, amelynek különböző aspektusai vannak, hanem a nyugati átalakulás és fejlődés több egymást követő kisebb forradalomból állt. A fordulópontok egymásra épültek, közös jellemzőjük, hogy egy katonai egyensúlyhiányos helyzet generálta őket, amelynek során kísérletet tettek az egyensúly visszaállítására. A változás, véleménye szerint, nem lassú, folyamatos fejlődés eredménye, hanem olyan gyors, egymástól elkülöníthető és egymásra épülő fordulatok összessége, amelyeket mindig egy lassúbb progresszív folyamat előz meg. Ennek megfelelően a hadügyi forradalom már a 14. században, a százéves háború idején megindult. Az első fázis az úgynevezett „gyalogság forradalma” volt. Ebben az etapban a nehézlovasság dominanciájának vetnek véget a gyalogság fejlesztésével. Új típusú csapatok jelennek meg a fegyvernemen belül, mint például a svájci alabárdosok vagy az angol íjászok. A második részben zajlott le a „tüzérség

¹⁰ PARKER 2005: 61–87.

forradalma”, amelynek során ez a fegyvernem képessé vált az addig nehezen bevehető várak és erődök hatékony ostromára és elfoglalására. A „tüzérség forradalma” magával vonta az ellenlépéseket, és harmadikként megindult az „erődök forradalma”, amely során megjelent a korábban említett *trace italienne*, az új típusú várépítéset, amely képes volt jobban ellenállni az akkor korszerűnek számító tüzérségnek, így újra egyensúlyi helyzet állhatott be az ostromharcászatban.¹¹

A korai középkorban bekövetkezett hadügyi átalakulás szintén nem egy lassú, folyamatos fejlődés eredménye. Itt is megfigyelhető az egyensúlyi helyzetre való törekvés, ami során a külső elemek segítségével fejlődött a germán hadviselés. Ugyanakkor, ennek a fejlődésnek is vannak különálló aspektusai, és nem az egymásra épülő kisebb forradalmakból állt össze.

A germán népeknél végbement hadügyi átalakulást, röviden összefoglalva, az alábbi tényezők váltották ki. A Római Birodalom terjeszkedése során a Rajna és a Duna vonalában számos germán törzs szomszédságába került, ami azzal a következménnyel járt, hogy a két terület közt politikai, gazdasági kapcsolatok születtek, de gyakori volt közöttük a kisebb-nagyobb fegyveres konfliktus és a háború, de olyan helyzetek is előfordultak, amikor a germánok és a rómaiak szövetségben harcoltak. Miután a római császárok lemondtak Germánia meghódításáról és a birodalomba történő betagozásáról, a két kultúra hosszú ideig lett szomszédja egymásnak, és a későbbi évszázadokban bekövetkező háborúkban mindkét fél, akár ellenségként, akár szövetségként, ha nem is egyenlő mértékben, de hatottak a másik hadviselési szokásaira. Hasonló módon történt az átalakulás a germán területek keleti határán, ahol a nomád népek éltek. Velük kapcsolatba elsősorban a keleten lakó germánok kerültek. Ilyenek voltak például a Kárpát-medencei kvádok,¹² illetve több keleti germán nép, többek közt a gótok,¹³ a herulok,¹⁴ a vandálok¹⁵ és a gepidák. Hasonlóan a rómaiakhoz, a germán népek a sztyeppe nomáddokkal, mint például a szarmatákkal¹⁶ és később a hunokkal is gyakran harcoltak szövetségként és ellenségként egyaránt.

A hosszú ideig meglévő kapcsolat és egymásra hatás azt eredményezte, hogy kiismerték egymás harcmodorát, amelyre megpróbáltak ellenlépéseket tenni, vagy egyes elemeket és innovációkat emeltek át a másiktól, adaptálták a saját rendszerükbe, és alkalmazták azokat.

A római hadművészetből átvett hatások több kapcsolódási pont segítségével kerültek át a germán hadviselésbe. Az egyik ilyen, hogy a római hadsereg az Imperium területén élők mellett gyakran alkalmazott olyan harcosokat is, akik a határ másik oldaláról, a Barbaricumból származtak. Ezek a fegyverforgatók szolgálhattak szövetségként vagy a római hadsereg kötelékében valamelyik *auxiliaris* csapatban.¹⁷

¹¹ ROGERS 2018: 55–95.

¹² A kvádok a Dunától északra, főleg a mai Szlovákia területén élt nyugati germán, szvéb nép.

¹³ A Balti-tenger vidékéről származó keleti germán nép.

¹⁴ Keleti germán nép, amely az 5. században királyságot hozott létre a Duna mellett, amelyet a langobardok zúztak szét. Királyuk, Rodulf (490/500–508) a langobardok elleni döntő csatában esett el.

¹⁵ A mai Lengyelország területéről származó keleti germán nép. A vandálok királyságot hoztak létre a mai Tunézia területén, amely 429 és 534 között állt fent.

¹⁶ A szarmaták iráni eredetű lovas népek összefoglaló neve. A Kárpát-medencében a Kr. e. 1. század első felében jelentek meg.

¹⁷ A római hadsereg lovas és gyalogos segédcapatai, amelyekben a birodalom római polgárjoggal nem rendelkező tagjai szolgáltak.

A következő ilyen kapcsolódási pont 476 után a volt római provinciákat meghódító és oda beköltöző germánoknál található. Az ezeket a területeket elfoglaló jövevények gyakran kisebbségben voltak a római lakossághoz képest, ezért erős római hatásnak voltak kitéve, amely befolyással volt a hadviselési szokásaikra is. Az átvett innovációk és módszerek mellett a változást az is elősegítette, hogy ezen újonnan alakult germán királyságok seregeiben sok volt provinciális római is szolgált.¹⁸

A sztyeppei népektől átvett és alkalmazott hadviselési elemek és innovációk hasonló módon kerültek át a germán harcosok eszköztárába. Az első ilyen kapcsolódási pont, hogy a sztyeppei és germán hadak gyakran harcoltak egymással szövetségben, de az ellenségeskedések sem voltak ritkák. A második a hun birodalomhoz köthető. A hunok több germán népet meghódítottak terjeszkedésük során, és felhasználták katonai erejüket a hadjárataikban. Ezekben a kampányokban a germánok több elemet és innovációt átvettek a nomád hadviselésből, amelyeket később hasznosítottak.

Összeségében elmondható, hogy a kora középkor folyamán az új germán királyságokban kialakult hadviselési mód alapját a germán hadművészet képezi, de emellett több olyan taktikai és fegyverzetbeli újítást honosítottak meg, amelyek a római vagy a sztyeppei harcmodor eszköztárából származtak. Az így kialakult rendszer képezte az alapját a középkor későbbi szakasza hadviselésének.

A germán hadviselés jellemzői

A germán népeket nem lehet teljesen homogénnek tekinteni, de az írásos források szerint hadművészetükben számos közösnek tekinthető elem volt.¹⁹

A seregek felépítésükben olyan kisebb egységekből tevődtek össze, ahol a harcosokat a közös lakóhely vagy a vérségi kapcsolat fűzte össze. Tacitus²⁰ római történétíró a *Germania* című munkájában arról számolt be, hogy a germánok harci alakzatai, egységei nem véletlen csoportosulások, hanem az egymással rokonságban álló emberek közössége.²¹ Nagyobb szövetséges seregek összeállításánál is ez a szempont érvényesült. Caius Iulius Caesar²² a gall területeken vívott háborújában arról tudósít, hogy az ellene felsorakozott, szvéb Ariovistus²³ által vezetett germán sereg harcosai a harcrendben a helyüket törzsenként foglalták²⁴ el. Ez a rendszer a germán hadviselésben később is jellemző marad. A Kr. u. 6. században is ez a germán hadak szervezetének alapja, amelyről Maurikiosz császár²⁵ *Sztratégikon*²⁶ című munkájában írt. A bizánci császár a „szőke népekről”²⁷ szóló fejezetben azt jegyezte le, hogy nem

¹⁸ BACHRACH 1972: 23.

¹⁹ MACDOWALL–MCBRIDE 1996: 3–4.

²⁰ Publius Cornelius Tacitus (Kr. u. 55/56 – 117/120) római történétíró.

²¹ TACITUS 1961: (7) 51.

²² Caius Iulius Caesar (Kr. e. 100–44) római hadvezér, államférfi.

²³ Ariovistus szvéb származású germán fejedelem, aki seregével Kr. e. 72-ben átkelt a Rajnán és nagy területeket foglalt el Galliában. Kr. e. 58-ban megütközött Caesarral, de a csatában vereséget szenvedett. Pontos születési és halálzási dátuma nem ismert.

²⁴ CAESAR 1964: (I. 51) 19.

²⁵ Maurikiosz (ural. 582–602) a Keletrómai/Bizánci Birodalom császára.

²⁶ Στρατηγικόν (gör.).

²⁷ Vagyis a germánokról.

mesterséges csapategységekbe vannak a seregen belül osztva, hanem törzsek, rokonsági kapcsolatok és szimpátia alapján szerveződtek.²⁸

Az ókor és a korai középkor időszakában a germán seregekben többféle fegyvernem is kifejlődött. Ezeknél a népeknél a fegyvernemek egymáshoz viszonyított fontosságát nem lehet homogénként kezelni, gyakran a földrajzi helyzet miatt ez törzsenként eltérő lehetett. Tacitus a *Germania* című munkájában különbséget tesz a különféle germán törzsek haderejének leírásánál abban, hogy az adott népnél melyik a fő fegyvernem. A római történetíró ennek kapcsán kiemeli, hogy a chattus törzs²⁹ serege elsősorban gyalogságból állt, amely fegyelmezett és jól szervezett volt.³⁰ Ezzel szemben a tenc-tereknél³¹ a lovasság kapott nagyobb szerepet, amely, hasonlóan a chattus gyalogsághoz, ütőképes, fegyelmezett katonai erőként létezett. A tenc-ter lovasok gyorsaságáról és hatékonyságáról Caesar is beszámolt. A római hadvezér lejegyezte, hogy ezek a germán lovasok a menapiusok³² elleni támadásban gyorsan és meglepetésszerűen használták haderejüket.³³

Az általános gyalogsági harcrend a germánoknál a több sorba felálló, pajzsfalat képező zárt alakzat, a falanx volt. A gyalogság e harci elrendezéséről a germánoknál Caesar számolt be, a szvéb Ariovistus elleni háborúban, amelyet Gallia³⁴ területén vívtak. A döntő csatában a germán harcosok falanxba tömörülve próbálták feltartóztatni az előrenyomuló római katonákat, de végül vereséget szenvedtek.³⁵ A gyalogos germán harcosok ezen alapvető harcrendje később sem változott, Maurikiosz császár leírása szerint a „szőke népek” gyalogsága a kora középkorban szintén ebben az alakzatban vette fel a küzdelmet az ellenséggel.³⁶

A korszak másik, ritkábban alkalmazott harctéri zárt alakzata az ék alakú úgynevezett „vadkanfej”, amelyet már az ókori germán seregek is alkalmaztak. A falanxszal ellentétben a „vadkanfej” alakzat teljes mértékben támadó jellegű, háromszög alakú, csúcsával, ahol két harcos foglal helyet, az ellenség arcvonala felé néz. Fő célja, hogy mozgásból törje át az ellenfél harci formációját. Hasonlóan a korábban tárgyalt falanxhoz, a „vadkanfej” alakzat szárnyai is védtelenek az átkarolások ellen, ezért ezeket a területeket könnyű fegyverzetű gyalogsággal vagy lovassággal biztosították. Abban az esetben, ha ez a formáció nem volt képes áttörni az ellenfél arcvonalát, akkor az alakzat nem volt tartható.³⁷ Tacitus római történetíró *Germania* című munkájában, ahol beszámolt a germán népek által használt fegyverekről és harci taktikájukról, arról tudósít, hogy a germánok csatarendje ék alakú oszlopokból állt. Az ék alakú harcrend később is felbukkant Tacitusnál, a *Historiae* című történeti munkájában. Itt

²⁸ MAURIKIOSZ 2022: (10. 3.) 175.

²⁹ A chattusok nyugati germán nép, nevük a forrásokban utoljára a 4. században szerepelt.

³⁰ TACITUS 1961: (30) 66.

³¹ A tencterek lovasságukról híres nyugati germán nép.

³² A menapiusok a Rajna két partján élő, belga eredetű nép.

³³ CAESAR 1964: (IV. 4) 39–40.

³⁴ A gallok földje, a mai Franciaország, Svájc nyugati része, illetve Belgium területén található. Létezett még Gallia Cisalpina, ez a mai Olaszországban a Pó-síkságon fekszik.

³⁵ CAESAR 1964: (I. 52) 19.

³⁶ MAURIKIOSZ 2022: (10. 3.) 175.

³⁷ GRIFFITH 1995: 189.

a korábban, az Imperium szolgálatban álló germán batavus törzs³⁸ harcosai és a római hadsereg között kitört fegyveres konfliktusról tájékoztat. A hazafelé vonuló batavus harcosokat a számbeli fölényben lévő római katonák feltartóztatták, de a germánok ék alakzatokat alkotva, a szárnyakat biztosítva sikeresen áttörték a római arcvonalat.³⁹ A 4. században, a 357-ben Argentoratum⁴⁰ mellett lezajlott csatában a germán alamannok⁴¹ is ék alakú harcrendben közelítették meg a római sereget.⁴²

A germán lovasság harcrendje, taktikai elemei sok pontban eltértek a fegyvernem hagyományos használatától. A lovasság konvencionális alkalmazása mellett nemcsak önállóan hajtott végre harcfeleadatokat, hanem gyakran kevert harcrendben, vegyesen a gyalogsággal. A kevert harcrend alkalmazásáról már Caesar is beszámolt. Elbeszélése szerint Ariovistus minden egyes germán lovasát egy gyalogos támogatta a fegyveres összecsapásban.⁴³ Hasonló harceljárásról írt Ammianus Marcellinus.⁴⁴ A római történetíró a fent említett, Argentoratum mellett lezajlott csatáról azt jegyezte le, hogy minden egyes alamann lovas mellé egy gyalogos volt beosztva. A feladatuk az volt, hogy támogassák a lovas harc közben, ezzel kiegyenlítve a fegyverzet terén mutatkozó hátrányukat a római *cataphractarius*⁴⁵-okkal szemben. Ezt úgy valószínűsítették meg, hogy a gyalogosok a római lovasok háttámasait támadták közvetlenül.⁴⁶

A lovasság másik rendhagyó taktikai eleme a harc közbeni lóról leszállás volt. A germánok eme csatában alkalmazott módszeréről Caesar számolt be elsőként. Leírása szerint a germán lovasok, ha a helyzet úgy kívánta, a lovaikról leszállva gyalogosan folytatták a küzdelmet. Abban az esetben, ha szükséges volt, visszaültek a lovaikra, amelyek úgy voltak idomítva, hogy ne mozduljanak a helyükről.⁴⁷ A római hadvezér beszámol egy esetről, amikor egy 5000 fős lovasegységét 800 fős germán lovascsapat támadta meg a Mosa folyó⁴⁸ mellett. Tudósítása szerint a támadók közül többen leszálltak a lovaik hátáról, és a rómaiak hatásait a lágycuknál megsebeztek, ezzel zavart tudtak kelteni, számos római kibukott a nyergéből, és többen megfutamodtak.⁴⁹ Később ez a taktikai elem továbbra is megmaradt a germán seregek eszköztárában. Ammianus Marcellinus, a korábban megemléltett argentoratumi csata kapcsán azt jegyezte meg, hogy az összecsapás egy pontjánál a gyalogos alamann harcosok azt követelték a sereg vezetőjétől, hogy a hercegek szálljanak le a lóról, nehogy el tudjanak menekülni. Chnodomarius,⁵⁰ az alamann vezér ekkor kíséretével együtt leszállt

³⁸ A batavusok nyugati germán nép volt a Rajna torkolatvidékén. Kr. u. 69–70-ben fellázdak Róma ellen, de a kezdeti sikerek után a birodalom leverte a felkelést.

³⁹ TACITUS 1970: (IV. 20) 297–298.

⁴⁰ Argentoratum a ma Strasbourg területén, Franciaországban található.

⁴¹ Az alamannok a 3. század végétől a mai Rajna és Duna felső folyásán túl lakó germánok összefoglaló neve, szövetsége.

⁴² AMMIANUS MARCELLINUS 1993: (XVI. 12) 109.

⁴³ CAESAR 1964: (I. 48) 18.

⁴⁴ Ammianus Marcellinus (330–395) római történetíró.

⁴⁵ Iráni (parthus, Szasszanida, szarmata) eredetű páncélos nehézlovasság, amely csapatnem a római hadviselésben is megjelent.

⁴⁶ AMMIANUS MARCELLINUS 1993: (XVI. 12) 109.

⁴⁷ CAESAR 1964: (IV. 2) 39.

⁴⁸ Mosa folyó mai neve Maas (ném.) vagy Meuse (fra.), amely a modern Franciaországon, Belgiumon és Hollandián folyik keresztül.

⁴⁹ CAESAR 1964: (IV. 12) 41.

⁵⁰ Chnodomarius alamann fejedelem (ural. 352–357) a Kr. u. 357-es strasbourg csatában a germán hadak egyik vezetője, amelyben vereséget szenvedett Iulianus császártól.

a lováról, és gyalog folytatták a harcot.⁵¹ A csata későbbi etapjában ezek az elit lovasok lehetnek, akik gyalog előretörve közvetlenül Iulianus⁵² császárt vették célba támadásukkal. A roham csaknem sikerrel járt, de a császári testőrségnek sikerült a támadást visszaverni.⁵³ A kora középkor folyamán sem ment feledésbe ez a harcmodor, Maurikiosz császár tudósítása szerint: a germán lovasok, ha a helyzet megkövetelte, leszálltak a lovaikról és gyalogosan sorakoztak fel.⁵⁴ Ennek a taktikai elemnek a későbbi meglétét a Fuldai évkönyvek⁵⁵ is megerősítik. A művet lejegyző szerzetesek beszámolója szerint a 891-es évben, Arnulf király⁵⁶ seregével a Dyle folyó⁵⁷ mellett, Lovoniumnál⁵⁸ arra készült, hogy megtámadja a környező területet fosztogató vikingeket. A nehéz terep miatt, és mert az északi sereg elsáncolta magát, a keleti frank uralkodó úgy döntött, hogy seregét gyalog indítja támadásba, és a lovasokat leszállította a nyeregből, egy kisebb maradék részük hátulról, lóháton maradván fedezte az akciót. A roham sikerrel járt, a keleti frankok a viking sereget a folyóba szorították.⁵⁹

A nem konvencionális felhasználás mellett a germán népek hagyományos módon is alkalmazták a lovas fegyvernemet. Maurikiosz császár beszámolója szerint a germánok kedvelték a gyors lovasrohamokat.⁶⁰ Iulius Caesar a gall területeken vívott háborújában több ilyen esetről is tudósít. A korábban említett tencterek, más germán népek katonai nyomásának engedve, nyugat felé próbáltak új szállásterületet foglalni maguknak. Ahhoz, hogy átkeljenek a Rhenuson,⁶¹ csónakokat kellett szerezniük a menapiusoktól. Mivel ezeket a kísérleteket a menapiusok meghiúsították, a tencterek színlég visszavonultak. Ezután egy gyors éjszakai menettel a tencter lovasság visszatért, és a menapiusokat meglepetésszerűen megtámadta, lemészárolta, majd a vízi járműveket megszerezte.⁶² A germán lovasság hagyományos alkalmazásának egy másik esetét is leírja a korábban említett római hadvezér. A sugamberek⁶³ lovassága váratlanul megtámadta a rómaiak Atuatucánál⁶⁴ épült katonai táborát. A támadók nagy sebességgel körbelovagolták a megerődített helyet, közben gyors csapásokkal tesztelték, hogy melyik kapunál tudnának behatolni. Mivel nem akartak felőrlő küzdelembe bocsátkozni a kapukat védő katonákkal, és közben a rómaiak erősítést kaptak, a sugamberek felhagytak a támadással és gyorsan elvonultak.⁶⁵ A váratlan, gyors lovassági támadások később is megmaradtak a germánok taktikai eszköztárában. A 4. század második felében, 378-ban a hadrianopolisi⁶⁶ csatában az alánokkal

⁵¹ AMMIANUS MARCELLINUS 1993: (XVI. 12) 111.

⁵² Iulianus (ural. mint caesar 355–360, mint augustus 360–363) római császár, a 357-es strasbourgji csata győztese.

⁵³ AMMIANUS MARCELLINUS 1993: (XVI. 12) 114.

⁵⁴ MAURIKIOSZ 2022: (10. 3.) 175.

⁵⁵ Más néven *Annales Fuldenses*, keleti frank évkönyv, amely a 714–901 közti eseményeket írja le évenkénti bontásban.

⁵⁶ Arnulf keleti frank király (ural. 887–899), császár (ural. 896–899).

⁵⁷ Dyle folyó a mai Belgium területén található.

⁵⁸ A mai Louvain (fr.), Leuven (flamand), Löwen (ném.) városa, Belgiumban, Brüsszeltől 25-km-re fekszik.

⁵⁹ *Fuldai évkönyvek* 2019: (891) 348–350.

⁶⁰ MAURIKIOSZ 2022: (10. 3.) 175.

⁶¹ A mai Rajna (Rhein ném., Rhin fr.) folyam, amely Hollandia területén folyik be az Északi-tengerbe.

⁶² CAESAR 1964: (IV. 4) 39.

⁶³ A sugamberek nyugati germán nép, a mai Németország területén, a Lippe és a Sieg folyó vidékén éltek.

⁶⁴ Atuatuca a mai Belgiumban, a Rajna és a Scheldt folyó között található.

⁶⁵ CAESAR 1964: (VI. 35–41) 75–76.

⁶⁶ Hadrianopolis a mai Edirne, Nyugat-Törökországban található.

kiegészült gót lovasság, a hegyek közül kitörve, váratlan rohamával komoly csapást mért a római seregre, ami nagymértékben hozzájárult a gótok győzelméhez.⁶⁷

Összefoglalva elmondható, hogy a területi és törzsi/nemzetségi alapon felálló germán seregek jól képzettek, gyakorlottak voltak. Emellett, mivel gyakran egymás rokonai vagy ismerősei is, a fegyveres konfliktusokban összeszokottan harcoltak.

A gyalogság általában zárt harcrendben, falanxban, amelyet támadásban és védekezésben is alkalmaztak, vagy a „vadkanfej” alakzat segítségével vette fel a küzdelmet az ellenséggel. Ez utóbbit csak támadásra, az ellenség harcrendjének megtörésére használták. A különböző alakzatok alkalmazása legtöbbször az adott helyzethez alkalmazkodott.

A germán hadművészet a lovas fegyvernemet hagyományosan és nem konvencionális módon is felhasználta. A gyors és gyakran váratlan lovasrohamok mellett a germán hadurak a helyzethez alkalmazkodva, ha szükség volt rá, a gyalogsággal kevert harcrendben, vagy a lóról leszállítva, gyalogságként is bevetették a hozzájuk tartozó lovasokat.

David Nicolle brit történész véleménye szerint a korszak germán lovassága nem tekinthető valódi lovas fegyvernemnek, hanem inkább olyan alakulatnak, amelyben alapvetően gyalogos katonák ültek nyeregbe.⁶⁸

Guy Halsall brit történész ezzel szemben arra mutatott rá, hogy ezek a harcosok nem lóra ültetett gyalogság, hanem olyan lovasság, amelynek képesnek kellett lennie többféle szerepkör ellátására.⁶⁹

A germánok által alkalmazott lovasságról kijelenthető, hogy alapvetően konvencionális formában harcolt, de ahogy a források beszámoltak róla, ha a helyzet úgy kívánta, nem hagyományos módokon is, kevert harcrendben szintén helytállak, illetve a más fegyvernemek hadviselésében is, mint például a gyalogság, gyakorlott-nak kellett lenniük.

A nomád népektől átvett hadviselési elemek a germánoknál

Egy hadügyi átalakuláshoz vezető út fontos mérföldköve, amikor két egymás mellett élő, egymással kapcsolatban lévő hadikultúra felismeri, hogy a másik által kitalált és alkalmazott módszerre, innovációra válaszlépést kell tennie.⁷⁰ A keleten lakó germán népek kapcsolatba kerültek a sztyeppei nomádokkal, és az érintkezés azt hozta magával, hogy a hadügy területén is adaptációs folyamat indult a germánoknál. Az átvételek a lovas fegyvernemnél érhetőek tetten, ahol a germánok új taktikai elemeket és fegyverzetet honosítottak meg saját harrendszerükben.

A földrajzi kapcsolódásnak egyik ilyen pontja a Kárpát-medence. A Dunától északra lakó germán kvád és az Alföldön élő szarmata népek között az évszázadok folyamán szoros kapcsolatrendszer alakult ki, gyakran harcoltak egymással szövetségben. Ammianus Marcellinus a két nép lovas hadviselése között párhuzamot vont,

⁶⁷ AMMIANUS MARCELLINUS 1993: (XXXI. 11) 617.

⁶⁸ NICOLLE 2005: 8.

⁶⁹ HALSALL 2003: 188.

⁷⁰ ROGERS 2018: 57.

elmondása szerint jól tudtak együttműködni a szokásaik és fegyverzetük miatt. A római történetíró leírásából kitűnik, hogy a kvád lovasok jellegzetes szarmata hadifelszerelést használtak, amelybe beletartozott a hosszú szálfegyver és a pikkelypáncél.⁷¹ A zárt rendben támadó szarmata lovasokról Tacitus is beszámol *Historiae* című munkájában. Leírása szerint a szarmata lovasosztagok támadásának a csatasorok alig képesek ellenállni, fegyverzetükben kiemeli a szálfegyvereket, a kardokat és a pikkelypáncélokat.⁷²

A germánok és a szarmaták első ismert katonai együttműködésére az írásos források szerint Kr. u. 50-ben került sor. Tacitus tudósítása szerint a kvád Vannius király⁷³ népszerűtlenné vált, és uralma ellen lázadás tört ki a birodalmában. A római történetíró leírása szerint az uralkodó gyalogsága germánokból állt, a lovasságát viszont szarmata zsoldosok alkották. Vannius a váraira támaszkodva, az ellenség kifárasztásával kívánta megnyerni a háborút. Szarmata lovasai azonban nem vonultak vissza az erősségekbe, hanem azokon kívül portyázva csaptak össze a közeledő ellenséggel. A kvád király így kénytelen volt az erődöket hátrahagyva a gyalogságával csatlakozni a szarmatákhoz, de a döntő csatában vereséget szenvedett.⁷⁴

A szarmatákhoz kapcsolódó nehézlovas hadviselés elemeinek átvétele, mint a páncélzat, a két kézben fogott szálfegyver, a *contus* használata és oldalfegyverként a kétélű kardok, a *spathák* alkalmazása nem korlátozódott a kvádokra, más germán népeknél is előfordult. A szarmata népekkel szintén kapcsolatba került gótok lovas harcmodorában szintén megjelentek a kvádoknál is látott taktikai elemek és innovációk. A gót seregek fő csapásmérő ereje a zárt rendben támadó nehézlovasság lett, ahol a harcosok sisakot és páncélzatot viseltek, előre tartott szálfegyverrel rohamoztak az ellenség irányába.⁷⁵

Ahogy korábban láthattuk, a 378-as hadrianopolisi csatában a hegyek közül előtörő és zárt rendben rohamozó gót és alán lovasság legyőzte az ellene felálló római hadsorokat.⁷⁶ A csaták mellett a gót harcosok hasonló módon vívták a lovaspárbajokat is. Procopius⁷⁷ egy ilyen összecsapásról tudósít, amely a gót Valaris és a római/bizánci Artabazes közt zajlott le. A bizánci történetíró beszámolója szerint Valaris páros küzdelemre hívta ki a gót sereggel szemben felsorakozott rómaiakat. A rómaiak közül Artabazes elfogadta a kihívást. Mindkét lovas sisakkal és páncéllal volt felszerelve, és előrszegezett *contusszal* rohamozta meg a másikat. A párbajban Artabazes megölte Valarist, de a gót harcostól ő is súlyos sebet kapott, amelybe később belehalt.⁷⁸

A gótokhoz hasonlóan egy másik keleti germán népnél, a gepidáknál is megjelent a zárt rendben harcoló nehézlovasság. A gepidák a gótokhoz hasonlóan részt vettek a hun hadjáratokban, ahol alkalmuk volt több sztyeppe-i hadviselési elem megismerésére, átvételére. A hun birodalom bukása után, Marcellinus Comes⁷⁹ 517-ben a Balkánon nagy

⁷¹ AMMIANUS MARCELLINUS 1993: (XVII. 12) 142.

⁷² TACITUS 1970: (I. 79) 157–158.

⁷³ Vannius (ural. Kr. u. 20–50) kvád származású germán király, aki a Dunától északra, a mai Szlovákia területén lévő területeket uralta.

⁷⁴ TACITUS 1970: (XII. 29–30) 279–280.

⁷⁵ WOLFRAM 1988: 303.

⁷⁶ AMMIANUS MARCELLINUS 1993: (XXXI. 11) 617.

⁷⁷ Procopius (lat.) Προκόπιος (gör.) (500–562) keletrómai/bizánci történetíró.

⁷⁸ PROCOPIUS 1962: (VII. 21–30) 187–189.

⁷⁹ Marcellinus Comes születési ideje bizonytalan, meghalt 534 körül. Keletrómai/bizánci történetíró.

lovassági támadásról tudósít. A bizánci tisztviselő beszámolója szerint a félszigeten „geta” lovasok tűntek fel a határon, betörték a birodalom balkáni területeire és számos tartományt fosztottak ki, illetve prédáltak fel.⁸⁰ Kiss P. Attila rámutatott arra, hogy a forrásban szereplő „geta” archaizáló népnév a gepidákat takarja.⁸¹ A sztyepei eredetű nehézlovasságnak szórványos régészeti bizonyítékai is vannak a valamikori gepida királyság területéről, a láncpáncélok töredékei. Ilyen darabok kerültek elő a Hódmezővásár–Gorzsa temető 59. sírjából,⁸² a Kiszombor-B 178. sírjából,⁸³ illetve Szentes–Bereghát 80.⁸⁴ és 89. sírjából.⁸⁵

A zárt rendben harcoló nehézlovasság mellett felvetődik a kérdés, hogy a másik jellegzetesen sztyepei hadviselési mód, a lovas íjászat megjelent-e a germán seregekben, és ha igen, akkor milyen formában.

Tiszapüspöki – Fehér-tó part lelőhely 126/128-as sírjában, amely a hajdani gepida királyság területén található, reflexív maradványait tárták fel a régészek. A csontból készült íjvéglemezek mellett a temetkezés tartalmazott még jellegzetes, a sztyepei népekre jellemző háromélű nyílhegyeket is. A sírban nyugvó harcos emellett oldal-fegyverként egy kétélű, egyenes kardot, spáthát birtokolt. Háromélű nyílhegyek Gepidia területéről más temetőből is előkerültek, de reflexíjat csak ezen a lelőhelyen sikerült megfogni.⁸⁶

Emellett a késő Karoling-korból vannak írásos források, amelyek a lovas íjászokra utalhatnak a germán seregekben. Aistulf langobard király⁸⁷ a hadseregről szóló rendeletében a legszegényebb harcosoknak írja elő a pajzs, a tegez, az íj és nyilak birtoklását, illetve akik hat mansio-nál többet birtokolnak, előírta a páncél és a többi katonai felszerelés (valószínűleg az íj is), illetve a ló meglétét is. A lovas íjászok jelenlétére utal még a levél, amelyet Nagy Károly császár⁸⁸ Fulrad apátnak⁸⁹ írt. A frank uralkodó által küldött és fennmaradt levél egy írásos mozgósítási parancs volt, amely előírta az egyházi vezetőnek, hogy mikor és milyen katonai erővel álljon készen a hadjáratra. Az utasítás szerint minden egyes lovasnak pajzssal, lándzsával, karddal, törrel, illetve íjjal és nyíllal kellett rendelkeznie.⁹⁰

A Frank Birodalom területéről képi ábrázolások is utalnak a lovas íjászok meglétére. A *Stuttgarter énekeskönyv* két ábrázolásán egy-egy lovas íjász látható frank ruházatban, és az egyikük sisakot visel.⁹¹ A Sankt Gallen-i kolostor énekeskönyve is tartalmaz olyan illusztrációt, amely lovas íjászt ábrázol. A kódex egyik lapján a frankokra jellemző

⁸⁰ MARCELLINUS COMES 1894: (517) 99–100.

⁸¹ KISS P. 2015: 117.

⁸² CSALLÁNY 1961: 128.

⁸³ CSALLÁNY 1961: 182.

⁸⁴ CSALLÁNY 1961: 84–85.

⁸⁵ CSALLÁNY 1961: 80.

⁸⁶ MASEK – F. KOVÁCS 2022: 38–40.

⁸⁷ DREW 1996: (2) 228.

⁸⁸ Nagy Károly (ural. 768–800 király, 800–814 császár) frank király, majd császár.

⁸⁹ Fulrad apát (710–784) Saint-Denis apátja és Nagy Károly tanácsadója.

⁹⁰ Nagy Károly frank császár levele Fulrad apáthoz 1974: 115.

⁹¹ *Stuttgarter Psalter*: 67. Lásd: https://archive.org/details/StuttgarterPsalter_966/page/n67/mode/2up, 185. Lásd: https://archive.org/details/StuttgarterPsalter_966/page/n185/mode/2up

páncélzatú és fegyverzetű lovasok találhatók, ahol az egyik lovas a felső kép bal oldalán íjat feszít a kezében.⁹²

A nomád hadviselési elemekről összegzésül elmondható, hogy a germán lovas fegyvernemet érintette. Azok a germán népek, akik sztyeppeli lovasnépek szomszédságában éltek, felismerték, hogy a nomád lovasság olyan harcmodorral és innovációkkal rendelkezik, amelyeket a saját lovasságuk korszerűsítésének érdekében érdemes adoptálni a rendszerükbe. Ennek az volt az elsődleges célja a fejlesztés mellett, hogy a germán lovas egységek képesek legyenek megállni a helyüket a nomád, illetve a szintén több sztyeppeli hadviselési elemet befogadó római lovassággal szemben. A nomád elemek átvétele két módon történt. Egyrészt azok a germán népek, mint ahogy a kvádoknál és a gótoknál láthattuk, akik hosszú ideig éltek a szarmaták mellett, hosszú fejlődés eredményeként átvették a sztyeppeli lovasság harcmodorát, fegyverzetét. Másrészt azok a germán népek, mint például a gepidák, akik tevékenyen részt vettek a hunok hadjárataiban, egy gyorsabb folyamat eredményeként honosították meg a sztyeppeli hadviselés több elemét.

A nomád harcmodor és innováció megjelenése legnagyobb részben a zárt rendben harcoló nehézlovasság kialakulását segítette. Több germán népnél sztyeppeli mintára olyan lovasok tűntek fel, akik sisakot és páncélt viseltek, rohamfegyverként hosszú szálfegyvert, a *contus* használtak, és emellett oldalfegyverként kardokat/spáthákat alkalmaztak. A nehézlovasság természetesen, ahogy arról már korábban szó volt, még hosszú ideig megtartotta a germán sajátosságokat, mint például a lóról leszállást és a harc gyalogos folytatását.

A másik emblematisz nomád harcmodor, a lovas íjászat ezzel szemben nem honosodott meg olyan mértékben, mint a közelharcot vívó, az ellenség vonalait áttörő lovasság. Régészeti adatok, írásos források és képi ábrázolások utalnak elszórt megléte, de a távolsági harcnak ez a formája nem erősödött meg a germán seregekben.

A római hadviselés elemei a germánoknál

A római hadviselési elemek átvétele hasonló módon zajlott, mint a nomád népek esetében. Az egyik ilyen összekötő kapocs a római szomszédság és az ezzel járó fegyveres konfliktusok és háborúk, amelyek arra készítették a germánokat, mint a sztyeppeli népek esetében, a jól működő harceljárásokat és innovációkat átvegyék a saját rendszerükbe.

A másik ilyen csatorna volt, amelyben a germánok megismerkedhettek a római hadviseléssel, a birodalom hadseregében, illetve közigazgatásában végzett szolgálattal vagy munkával.

A harmadik mód a hadviselési elemek átvételére akkor következett be, amikor a germán népek a Nyugatrómai Birodalom bukása után számos volt római területet foglaltak el, majd telepedtek le azokban. Az új lakhelyükön erős római kulturális hatás érte őket, és ez megmutatkozott a hadviselés területén is.

Ahogy korábban szó volt róla, a germán népek és seregeik már a Kr. e. 1. században többször összeütközésbe kerültek az észak felé előrenyomuló rómaiakkal. A század

⁹² *Psalterium aureum*: 141. Lásd: www.e-codices.unifr.ch/en/csg/0022/141

végére, Augustus⁹³ császár uralkodása alatt a római hadsereg Germánia számos törzsét meghódította, a birodalmi határt az Elbáig tolta ki. A megszállás nyomán a germán arisztokráciából is sokan kerültek a Római Birodalom területére, ahol gyakran a római hadseregben szolgáltak. Az egyik legismertebb közülük Arminius, a cherusk vezér, Sigimer fia. Velleius Paterculus⁹⁴ beszámolója szerint Arminius⁹⁵ számos római hadjáratban vett részt, ahol valószínűleg kitüntette magát, mert a római történetíró tudósítása szerint az *ordo equester*⁹⁶ tagjává vált.⁹⁷ Kortársa, a hasonlóan előkelő származású markomann⁹⁸ Maroboduus,⁹⁹ szintén a birodalomból tért haza, ahol Strabón¹⁰⁰ beszámolója szerint Augustus császár jóindulatú támogatását élvezte.¹⁰¹

Mindkét germán uralkodó életpályájában közös volt a római neveltetés és szolgálat. A római források szerint a két hadúr vezetési módszerén megmutatkoztak a római hadseregben szerzett tapasztalatok. A teutoburgi csata¹⁰² után a két vezér és az őket követő germán népek háborúba keveredtek egymással. Tacitus beszámolója szerint a döntő csata előtt a szemben álló seregek nem rajtaütésekkel és kisebb csapatok összecsapásaival kívánták kivívni a győzelmet, ahogy régebben a germánok szokása volt, hanem szervezeten, jelvények mögé sorakozva, utasításoknak és parancsoknak engedelmességgel, harcászati tartalékot képezve vonultak fel. A római történetíró megjegyzése szerint ezeket a módszereket az ellenük folytatott római offenzívák során tanulták el és kezdték alkalmazni.¹⁰³ A római módszerek meghonosodását Velleius Paterculus is megerősíti. A római történetíró Maroboduus esetében kiemelte, hogy miután a germán hadúr hazájába visszatért, erős és rendezett királyságot alapított és nagy területeket hódított meg, országát és hadait állandó kiképzés és gyakorlatok által a római fegyelem fokára emelte, ezáltal nemcsak ütőképes sereget hozott létre, hanem erős királyságot is.¹⁰⁴

A római hadseregben a germánok később egyre jelentősebb szerepet töltek be, mind nagyobb számban teljesítettek szolgálatot. A *Notitia Dignitatum*¹⁰⁵ több olyan római lovas *ala*¹⁰⁶ és gyalogos *cohort*¹⁰⁷ sorolt fel, amelynek tagjai az elnevezésük alapján germánok voltak. Lovas alakulat volt az ala I. Francorum,¹⁰⁸ az ala I. Alamannorum,¹⁰⁹

⁹³ Augustus (ural. Kr. e. 27 – Kr. u. 14), Róma első császára, a Iulius–Claudius dinasztia alapítója.

⁹⁴ Velleius Paterculus (Kr. e. 19 – Kr. u. 31) római történetíró.

⁹⁵ Arminius (Kr. e. 18/17 – Kr. u. 21) germán, cherusk hadvezér és a római lovagrend (lat. *ordo equester*) tagja.

⁹⁶ *Ordo equester* más néven a lovagrend. A római arisztokrácia tagjai voltak, minimum 400 000 sestertius vagyonnal rendelkeztek, gyakran fontos posztokat töltöttek be a hadseregben és a közigazgatásban.

⁹⁷ VELLEIUS PATERCULUS 1896: (CXVIII.) 213.

⁹⁸ A markomannok nyugati szvéb germán nép, a mai Csehország területén éltek.

⁹⁹ Maroboduus markomann király (ural. Kr. u. 8 – 14).

¹⁰⁰ Sztrabón (Kr. e. 64/63 – Kr. u. 20) görög földrajztudós és történetíró.

¹⁰¹ STRABÓN 1977: (VII.1.3) 308.

¹⁰² A teutoburgi csata Kr. u. 9-ben zajlott le, ahol Arminius vezetésével a germán seregek döntő vereséget mértek a Publius Quintilius Varus vezette római csapatokra. A teutoburgi erdő ma Németországban, Alsó-Szászországban és Észak-Rajna-Vesztfália tartományokban fekszik.

¹⁰³ TACITUS 1970: (II. 45) 85.

¹⁰⁴ VELLEIUS PATERCULUS 1896: (II.108.2) 195.

¹⁰⁵ A *Notitia Dignitatum* római tisztségek jegyzéke az 5. századból, a polgári hivatalokat, tisztségeket és a katonai hadszervezetet tartalmazza.

¹⁰⁶ Az ala a római császárkorban az ötszáz vagy ezerfős auxiliáris lovasszázad.

¹⁰⁷ A cohorsok a legiókban és az auxiliáris csapatokban megtalálható gyalogos alegységek. Egy legio tíz cohorsból állt.

¹⁰⁸ *Notitia Dignitatum* 1876: 311.

¹⁰⁹ *Notitia Dignitatum* 1876: 311.

emellett az ala Flavia Francorum,¹¹⁰ illetve az ala I. Saxonum¹¹¹ és az ala Germanorum.¹¹² Gyalogos csapatok voltak a cohors IX. Alamannorum,¹¹³ a cohors VII. Francorum,¹¹⁴ a cohors miliaria Germanorum¹¹⁵ és a cohors I. Gothorum.¹¹⁶ Emellett a frankok római katonai szolgálatának epigráfiai forrása is ismert Aquincumból,¹¹⁷ amely a Magyar Nemzeti Múzeumban látható. A feliratos sírkövet egy volt frank katonának állították, aki a római hadsereg tagja volt.¹¹⁸

Kiss P. Attila rámutatott arra, hogy a germánok számára a jövedelmező római katonai szolgálat vonzó életpályamoddellé vált a századok során.¹¹⁹ A kitörés lehetőségét adta, és vagyont szerezve térhettek vissza szülőföldjükre. Így a létrejövő társadalmi változásokat tehát, részben, a Római Birodalom idézte elő.¹²⁰

A 4. század folyamán tovább folytatódott az a római gyakorlat, hogy nagy tömegű barbár harcost, köztük sok germánt vettek fel az Imperium hadseregébe.¹²¹ Guy Halsall véleménye szerint a toborzott germánokkal elsősorban a császári testőralkulatok (*schola palatinae*), illetve tábori mozgó seregek (*comitatenses*) személyi állományát töltötték fel.¹²² A legénység mellett, amelynek tagjai gyakran gót vagy frank származásúak voltak, a római hadsereg vezetésében is több barbár származású tiszt is előfordult.¹²³

A római hadviselési elemek átvételének következő lépcsőfoka volt, amikor a különféle germán népek több volt római területet is elfoglaltak, majd ott erős római hatások érték őket az új királyságaik megszervezése közben. Az új államok hadai is ennek megfelelően heterogének voltak. Klodvig,¹²⁴ a Frank Királyság megalapítója és uralkodója is ilyen vegyes összetételű sereget birtokolt. Katonái között megtalálhatók voltak a germán harcosok csapatai, a provinciális gall-római arisztokraták magánseregei, a korábban a római hadseregben szolgáló katonák és leszármazottaik, illetve a rómaiak által korábban Galliába telepített barbár népek, mint az alánok¹²⁵ és a taifalok¹²⁶ és ezeken kívül egyéb alkalmi germán szövetségesek.¹²⁷

Klodvig seregében a római arisztokraták és fegyveres kíséretük, a *bucellarii* különösen fontos szerepet töltek be. Ezek a magán katonai csapatok még a Római Birodalom fennállása alatt keletkeztek, és jól képzett és felszerelt fegyveres erőknek számítottak. A római központi kormányzat nem támogatta ezeket a csapatokat, de

¹¹⁰ *Notitia Dignitatum* 1876: 311.

¹¹¹ *Notitia Dignitatum* 1876: 311.

¹¹² *Notitia Dignitatum* 1876: 311.

¹¹³ *Notitia Dignitatum* 1876: 313.

¹¹⁴ *Notitia Dignitatum* 1876: 313.

¹¹⁵ *Notitia Dignitatum* 1876: 314.

¹¹⁶ *Notitia Dignitatum* 1876: 314.

¹¹⁷ Aquincum a mai Budapest területén, Magyarországon helyezkedik el.

¹¹⁸ *Francus ego cives Romanus miles in armis | egregia virtute tuli bello mea dextera sem(p)er.* CIL 3.3576.

¹¹⁹ Kiss P. 2022: 46.

¹²⁰ Kiss P. 2022: 51.

¹²¹ HALSALL 2003: 32.

¹²² HALSALL 2003: 41.

¹²³ HALSALL 2003: 32.

¹²⁴ Klodvig (ural. 482–511) frank király, a Frank Királyság megalapítója.

¹²⁵ Iráni eredetű, a szarmatákkal rokon lovasnép.

¹²⁶ Lovasairól híres germán nép, a 4. században néhány csoportjukat Galliába telepítették a rómaiak.

¹²⁷ BACHRACH 1972: 17.

működésüket kényszerűségből eltúrte. Ezek a katonák a legtöbb esetben a helyi rablókkal és a beszivárgó germán támadókkal vették fel a harcot, de ha kellett, fegyverrel védtek a munkaadó földbirtokosok lokális hatalmi igényeit is.¹²⁸ Ilyen arisztokrata volt Ecdicius Avitus,¹²⁹ aki Sidonius Apollinaris¹³⁰ beszámolója szerint saját lovascsapatot szerelt fel. A római püspök leírása szerint Ecdicius tizenkilenc lovasa élén vonult a gótok ellen, akik ellen sikerrel harcolt.¹³¹ Klodvig egyik gall-római támogatója Aurelianus volt, és a *Liber Historiae Francorum* szerint saját fegyveres erejével támogatta a frank királyt hatalmi ambícióiban.¹³² A római katonák jelenlétére a frank uralkodó seregében Tours-i Gergely¹³³ egyik beszámolójából is lehet következtetni. A püspök beszámolója szerint Klodvig király 507-ben megütközött Vouillé¹³⁴ mellett a nyugati gótok királyával, Alarichkal. A csatában, az írott forrás szerint, a közelharcba bocsátkozó harcosokat távolsági fegyverekkel támogatták, és a nyugati gót király, Alarich, az összecsapás végén holtan maradt a harcmezőn.¹³⁵ Bernard S. Bachrach szerint ez a tűztámogatás a római katonák részvételét jelzi frank seregben.¹³⁶ Az amerikai történész arra is rámutat, hogy a frank király számos sikeres ostromot vívott meg, ami szintén a római katonai támogatásra utal.¹³⁷

A Frank Királyság mellett más germán monarchiákban is szolgáltak rómaiak a helyi seregben. Herwig Wolfram szerint a keleti gót Nagy Theoderich¹³⁸ királynak Odoacer feletti győzelme után az itáliai germán királyság haderejében megnövekedett a rómaiak száma.¹³⁹ Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy római *colonusok*¹⁴⁰ nem vették fel Totila¹⁴¹ király uralkodásáig a keleti gót seregbe, mert addig szükség volt a munkaerejükre a földeken. A fent említett keleti gót uralkodó azért engedélyezte a *colonusok* csatlakozását, mert a gót seregnek szüksége volt újoncokra a Bizánc elleni háborúhoz.¹⁴²

A volt római arisztokrácia helyzete hasonló volt Hispániában és Aquitániában, mint a frankok által uralt Galliában. Ezekben a területeken a nagybirtokosok szintén rendelkeztek saját katonai erővel, amivel továbbra is komoly hatalmi tényezők maradtak.¹⁴³

A római hadviselési elemek átvételéről az állapítható meg, hogy a germán hadművészet a birodalom nyugati felének bukásáig, elsősorban a szervezethez és a katonai fegyverterén honosított meg római mintákat. A római hadseregbe jelentkező germán harcosok kitörési és meggazdagodási esélyt is láttak a külföldi szolgálattal.

¹²⁸ BACHRACH 1972: 17.

¹²⁹ Ecdicius Avitus (420? – 475?) római arisztokrata és magister militum praesentalis.

¹³⁰ Sidonius Apollinaris (430? – 489) római arisztokrata, senator, Clermont püspöke.

¹³¹ SIDONIUS APOLLINARIS 2017: (III. 3) 219.

¹³² *Liber Historiae Francorum* 1888: (11, 12, 14, 15) 254, 256, 261, 264.

¹³³ Tours-i Gergely (538–594) Tours gall-római püspöke, történétíró.

¹³⁴ A település Poitiers-hez közel fekszik, a mai Franciaország területén található.

¹³⁵ TOURS-I GERGELY 2010: (II. 37) 225.

¹³⁶ BACHRACH 1972: 17.

¹³⁷ BACHRACH 1972: 17.

¹³⁸ Nagy Theoderich (ural. gót király 474–526, Itália királya 493–526) keleti gót király.

¹³⁹ WOLFRAM 1988: 300.

¹⁴⁰ Római földművesek, akik földet béreltek a birtokosoktól és azon gazdálkodtak.

¹⁴¹ Totila (ural. 541–552) keleti gót király. Az 552-es Busta Gallorumnál vívott csatában vereséget szenvedett a Narses vezette keletrómai/bizánci csapatoktól, a csatában halt meg.

¹⁴² WOLFRAM 1988: 300.

¹⁴³ HALSALL 2003: 44.

476 után a volt nyugatrómai területeket elfoglaló germán vezetők elkezdték saját, önálló királyságaikat megalapítani a volt provinciákban. Az ottani erős római hatás a hadviselésükben is nyomott hagyott, emellett ezek a germán hadak heterogénné váltak a helyi rómaiak csatlakozásával. Az így létrejövő vegyes összetételű seregek, amellett, hogy a germán hadviselés számos elemét megtartották, a római elemek beépítésével, mint például a megnövelt, összpontosított tűzerő és az ostromeljárások alkalmazásával, ütőképességüket, technikai fejlettségüket növelni tudták.

Konklúzió

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a germán népeknél hosszú átalakulás keretében változtak meg, illetve jelentősen átalakultak a hadviselési szokások a római császárkor és a kora középkor folyamán. A változást elsősorban az mozgatta, hogy a Nyugatrómai Birodalom bukásáig három nagy hadikultúra létezett hosszú ideig egymás mellett, amelyek között többször háborúk, fegyveres konfliktusok robbantak ki. A germán népeken kívül a korszak legnagyobb európai katonai hatalma, a Római Birodalom, illetve a sztyepei népek hadikultúrája volt megtalálható a kontinensen.

A germán hadügyi átalakulás folyamata arra vezethető vissza, hogy a szomszédos birodalmak, népek gyakran olyan hadviselési elemekkel, illetve innovációkkal rendelkeztek, amelyek hatékonyságukat növelték. Ezért, hogy ezekre a kihívásokra hatásosan válaszoljanak a germán hadak, vagy ellenszert kellett ezekre találni, vagy valamilyen módon be kellett építeni a mások által használt módszereket, fegyverzetet a saját eszköztárukba.

A germánoknál az utóbbi megoldás a jellemző, a római és sztyepei hadviselési elemekből számos dolgot vettek át. A sztyepei harcmodor és fegyverzet egyes részeinek honosítása többféle úton történt. A hosszú egymás mellett élés során vagy szövetségesként, vagy ellenségként hatott egymásra a két hadikultúra. Sokkal intenzívebb folyamat volt, ez az állapot a hun birodalom alatt állt fent, amikor számos germán nép harcolt a hunok alattvalóiként. Ezekben az esetekben azt lehet megfigyelni, hogy a germán seregeknél a lovasság fejlődése és átalakulása tapasztalható sztyepei hatásra. Megjelenik a zárt rendben harcoló, páncélt viselő kétkezes szál-fegyvereket használó nehézlovasság. Ez a csapatnem mozgékony volt, ugyanakkor képes az ellenség harcrendjének áttörésére is. Azonban fontos megjegyezni, hogy léteznek írásos és régészeti források arra, hogy egyes germán népeknél voltak lovas íjászok, de ez a csapatnem nem tudott úgy gyökeret verni, mint a közelharcra építő nehézlovasság, és egy idő után megszűnt.

A római hadviselési elemek átvétele hasonló csatornákon zajlott le, mint a nomádok esetében. A változások egyik motorja itt is a hosszas egymás mellett élés volt, amely során vagy szövetségesként, vagy ellenségként találkozott a két hadikultúra egymással. A római hadviselési elemek átvételének és megvalósításának itt intenzívebb formája a germánok hadiszolgálata a római hadseregben. A legnagyobb római hatás azokat a germán népeket érte, amelyek a Római Birodalom egyes területeit elfoglalták, majd ott építettek ki új, önálló királyságot. Ezekben az esetekben, mint például a frank és gót államok, a meghódított római népesség katonai erejét is felhasználták

és integrálták saját haderejükbe. A germánok a római harcmodorból elsősorban a vezetési és logisztikai elemeket vették át, de ezek mellett a fejlett, ostromoknál használt módszerekkel és fegyverekkel is megismerkedtek.

A más hadikultúrákból átvett hadviselési elemek és innovációk mellett a germánok a harcmodor számos részét megtartották, és az adoptált összetevők elősorban kiegészítették és módosították a germán hadviselési szokásokat, de nem alakították át teljesen azokat. Ezek alapján elmondható, hogy a germán alapokhoz kapcsolódó római és sztyeppei komponensek meghonosításával olyan hadügyi átalakulás ment végbe, amelynek végeredménye alapjául szolgált a középkor későbbi hadügyi fejlődésének.

Felhasznált irodalom

- APOLLINARIS, Sidonius (2017): To His Brother-in-law Ecdicius. Ford. Dalton, O. M. In ANDERSON, W. B. (szerk.): *Complete Work of Sidonius*. Hastings: Delphi Classics.
- BACHRACH, Bernard S. (1972): *Merovingian Military Organization*. Mineapolis: University of Minnesota Press.
- BÓNA István et al. (1993): *Hunok – gepidák – langobardok*. Budapest: Balassi.
- CAESAR, Caius Iulius (1964): *A gall háború*. Ford. Szepessy Tibor. Budapest: Európa.
- CSALLÁNY Dezső (1961): *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*. Budapest: Akadémiai.
- DOMASZEWSKI, Alfred – MOMMSEN, Theodor (szerk.) (1958): *Corpus Inscriptiones Latinarum III*. Berlin: De Gruyter.
- DREW, Katherine Fischer (1996): *The Lombard Laws*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Fuldai évkönyvek* (2019). Ford. Darvas Mátyás. Budapest: Magyarorsághutató Intézet.
- GRIFFITH, Paddy (1995): *Viking Art of War*. Philadelphia: Casemate.
- HALSALL, Guy (2003): *Warfare and Society in the Barbarian West, 450–900*. London – New York: Routledge.
- KISS P. Attila (2015): „... ut strenui viri ...” A gepidák Kárpát-medencei története. Szegedi Középkorász Műhely.
- KISS P. Attila (2022): *Ki hagyáná el Asiát, Africát, vagy Italiát, hogy Germániába menjen? – Germánok a Kárpát-medencében*. Budapest: PPKE BTK Régészettudományi Intézet.
- Liber Historiae Francorum* (1888): Online: https://archive.org/details/sim_monumenta-germaniae-historica_1888/page/n3/mode/2up?view=theater
- MACDOWALL, Simon – MCBRIDE, Angus (1996): *Germanic warrior, 236–568 AD*. London: Osprey.
- MASEK Zsófia – F. KOVÁCS Péter (2022): A tiszapüspöki gepida kori temető. In F. KOVÁCS Péter (szerk.): *Átkelők a túlvilágra – Két gepida temető a Közép-Tisza mentén*. Szolnok: Damjanich János Múzeum.
- MARCELLINUS AMMIANUS (1993): *Róma története*. Ford. Szepes Gyula. Budapest: Európa.
- MARCELLINUS COMES (1894): Marcellini V. E. Comitis Chronicon. *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.* In MOMMSEN, Theodor: *Monumenta Germaniae Historica Auctores*

- Antiquissimi*. Tomus 11. Berlin. Online: https://archive.org/details/sim_monumenta-germaniae-historica_1894_11/page/98/mode/2up
- MAURIKIOSZ (2022): *Sztratégikon*. Ford. Kató Péter és Kákóczki Balázs. Budapest: Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Római Állam- és Tartományigazgatás Kutatóműhely.
- Nagy Károly frank császár levele Fulrad apáthoz. (1974) In RÁZSÓ Gyula (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest: Zrínyi.
- NICOLLE, David (2005): *Carolingian Cavalryman AD 768–987*. Oxford: Osprey.
- PARKER, Geoffrey (2005): A hadügyi forradalom védelmében. Ford. Nemerkenyi Előd. In VESZPRÉMY László (szerk.): *A korai stratégiai gondolkodás*. Budapest: Zrínyi, 61–87.
- PATERCULUS, C. Velleius (1896): *Róma története*. Ford. Szölgvény Ferencz. Budapest: Franklin Társulat.
- PROCOPIUS (1962): *The Gothic War*. Ford. Dewing, H. B. Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press.
- Psalterium aureum*: Online: www.e-codices.unifr.ch/en/csg/0022/141
- ROGERS, Clifford J. (2018): The Military Revolution of the Hundred Years War. In ROGERS, Clifford J. (szerk.): *The Military Revolution Debate*. London – New York: Routledge, 55–95. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429496264-4>
- SEECK, Otto (szerk.) (1876): *Notitia Dignitatum*. Berlin.
- STRABÓN (1974): *Geógraphika*. Budapest: Gondolat.
- Stuttgarter Psalter*. Online: https://archive.org/details/StuttgarterPsalter_966/page/n67/mode/2up
- Stuttgarter Psalter*. Online: https://archive.org/details/StuttgarterPsalter_966/page/n185/mode/2up
- TACITUS, Publius Cornelius (1961): *Germania*. Ford. Borzsák István – Szabó Árpád. Budapest: Gondolat.
- TACITUS, Publius Cornelius (1970): *Korunk története*. Ford. Borzsák István. Budapest: Magyar Helikon.
- TACITUS, Publius Cornelius (1970): *Évkönyvek*. Ford. Borzsák István. Budapest: Magyar Helikon.
- TOURS-i GERGELY (2010): *Korunk története – A frankok története*. Ford. Mezei Mónika – Adamik Tamás. Pozsony: Kalligram.
- WOLFRAM, Herwig (1988): *History of the Goths*. Berkley – Los Angeles – London: University of California Press.